YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ
I. ULUSLARARASI TÜRK KÜLTÜRÜ VE TARİHİ SEMPOZYUMU
19-20-21 NİSAN 2018
BİLDİRİ KİTABI

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL

Öğr. Gör. Aykut KAR

Dr. Öğretim Üyesi Ahmet BÜYÜKAKSOY

Dr. Öğretim Üyesi Ayşen MÜDERRİSOĞLU

YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ
I. ULUSLARARASI TÜRK KÜLTÜRÜ VE TARİHİ SEMPOZYUMU
19-20-21 NİSAN 2018
BİLDİRİ KİTABI

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL
Öğr. Gör. Aykut KAR
Dr. Öğretim Üyesi Ahmet BÜYÜKAKSOY
Dr. Öğretim Üyesi Ayşen MÜDERRİSOĞLU

ISBN: 978-605-68880-0-7

Yayımlanan bildirilerin içerikleriyle ilgili yasal sorumluluklar yazarlarına aittir.

«KUTADGU BİLİG» VE «BENGÜ İL» (EBEDİ ÜLKE) İDEOLOJİSİNİN HUKUKSAL TEMELLERİ

Nurtas SMAGULOV/ Minar AMRINA[1]

GİRİŞ

X asrın ortalarına doğru Jetisu bölgesinde ve Doğu Türkistan'ın (Kaşgar'ın) bir kısmında sosyal yapısı gelişmiş, kendinden önceki devlet yapılarının birçok sosyal enstütülerini doğal şekilde kendine biriktirmiş Karahanlı Devleti ortaya çıkmıştı [1, 398].

VI asrın ikinci yarısında "Bengü İl" (Ebedi Ülke) devlet ideolojisiyle sıkı bir şekilde temeli atılan Türk dünyabilinci Karahan sülalesi hakimiyeti sırasında İslam diniyle pekişmesiyle yeni Türk-İslam kültürü ve medeniyeti çerçevesinde gelişiminin yeni aşamasına adım atmıştı. Bu devirlerde Güney Kazakistan, Jetisu ve Doğu Türkistan bölgeleri Karluk Kağanlığı'nın devamı olan Karahanlı Devleti'nin hakimiyeti altındaydı. VI-VIII asrlarda Büyük Türk Kağanlığı'nın tarihi, hukuki varisi olarak X asrlardan itibaren siyasi idareye sahip olan Karahanlı sülalesinin hakimiyeti sırasında İslam dini yayılmaya başladı. Karahanlı Devleti'nin kurucusu Satuk Buğra Kağan İslam dinini kabul etmişti.

Satuk Buğra Kağan vefat ettikten sonra hakimiyet çocuğu Musa'ya geçmişti. 960 tarihinde İslamiyet Kağanlığın devlet dini olarak kabul edilmiş [2, 152]. Karahanlılar sülalelsinin İslamiyet'i kabulü devlet tarihindeki en önemli vakalardan biriydi. İslam kaynaklarına göre Jetisu bölgesinde 200 000 aile İslamiyeti kabul etmiştir. Bununla ilgili Karahanlı Devletin'de İslam kültürü geniş bir şekilde yayılmaya başlamaştır. Dinle birlikte Arap yazısı, bilim, Müslüman eğitim sistemi, mimar sanatında İslam tarzı yaygınlaşmış [3,51].

ORTA ÇAĞ KARAHANLI DEVLETİ

Karahanlı sülalesinin hükümdar kağanları kahramanlık ruhlu Türk dünya bilincini İslam dininin kanunları çerçevesinde birleştirerek medeniyet kurallarına dayalı askeri ve kültürel bakımdan gelişmiş güçlü, kuvvetli bir devlet oluşturdular. Maveraünnehr, Güney Kazakistan, Jetisu ve Doğu Türkistan bölgeleri Orta çağlarda Türk, Arap, Fars, Soğdu v.s. kültürlerin birleştiği bölge olarak kendine göre gelişmeye başladı. Bu sıralarda İspicab ile Balasagun'un arasında yer alan bölgelerde Kaşgarlı Mahmud'un yazdığı gibi şehirde yaşayan Soğduların Türkleşme süreci çoğalmaya başlamıştır. Türklerle iletişimde olan Soğdular Türkçe konuşmuş, Türkler gibi giyinmeye başlamış [4, 31].

Orta Çağ devrini araştıran bilim adamları Karahanlı Devleti'ni Orta Çağlarda gelişmiş devlet olarak sayarlar. Karahanlı Devleti göçebe yaşam tarzını benimseyen toplum ile ticareti gelişmiş şehir kültürlü yerleşik toplumun kaynaştığı bir bölgeydi. Göçebeliler, tarımla uğraşanlar ve zanaatkarların arasındaki bağlantılar pekişerek şehirler sayısı çoğalmaya başladı. Devletin askeri kuvveti de diğer komşu ülkelerle aynı derecede olduğundan ülkenin iç durumunda da siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel ilerlemelere yol açıldı. "Bize belli olduğu gibi göçebe hayat devlet genelindeki şehirlerde ticaretin gelişmesine, "İpek Yolu"nun eski medeni rolünü sağlamasına sürekli katkıda bulunmuştu... Araştırmalarda kanıtlandığı gibi Orta Çağ Türk Devletlerin'den medeniyeti ve gelişimi bakımından en önde geleni – Karahanlı Devletiydi" [5,13].

TÜRK DÜŞÜNÜRÜ YUSUF HAS HACİB VE «KUTADGU BİLİG» ESERİ

Gelişmiş Karahanlı Devleti'nin Balasagun şehrin'de 1015 tarihinde Türk dünyasının ünlü düşünürü, şair, ismi bütün Doğu ülkelerinde şöhret kazanan ansiklopedik bilim ve devlet adamı – Yusuf Has Hacib (Jüsip Balasagun) dünyaya gelmiştir. Şairin doğum tarihi, yaşadığı devrin kronolojisiyle farklı görüşler yer almaktadır. Araştırmacılar Yusup Has Hacib'in doğum tarihini eserdeki kaynaklara, metindeki bilgilere dayanarak göstermektedir. Türk ünlü bilim adamı Reşit Rahmeti Arat'ın fikrine göre Yusuf

[1] E.A.Böketov Karagandı Devlet Üniversitesi Karagandı şehri, Smagulov_ist@mail.ru.

Has Hacib ünlü eserini bitirdiğinde yaklaşık 54 yaşındaymış. Yani 1015-1016 tarihlerinde dünyaya gelmiştir diye tahmin edilmektedir [6, 9].

Bu devirlerde merkezleştirilen idari yönetime sahip Karahanlı Devleti toplumsal-siyasi, üretim gücü ve kültür bakımından epeyce gelişmiş bir ülkeydi. Devrine uygun devleti nasıl yönetmek gerekir, iç ve dış düzeni korumak için ne gibi kanun, kurallar gerekir, ülkeyi yöneten kağan ve saray çalışanları, onlara bağımlı toplumun diğer fertleri arasındaki iletişim nasıl olması gerekir gibi sorular ortaya çıkmaya başladı.

Bu soruların cebavını XI asrın tanınmış düşünürü, şair Yusup Has Hacip kendi ismini dünya tarihinde ebedi yapan eseri – "Kutadgu Bilig" didaktik eserinde anlatmaya çalışmıştır. Karahanlı Devleti'nin en çok geliştiği devirde yazılan bu eser – Türk halklarının Orta Çağlardaki toplumsal, siyasi hayatından, tarihinden, bilim ve edebiyatından, inancından bolca kaynaklar vermektedir [7; 13].

"Kutadgu Bilig" – dünya medeniyeti tarinde ebedi bir yere sahip olan Türk dünyasına ortak ilk klasik eserdir. "Kutadu Bilig" eserini Orta Çağda Farslar "Turan Şahnamesi", kendi yurdu – Türkler "Kağanların kuralları", Maşınlılar "Devlet geleneği", tüm Doğu dünyası "Hayat hikmeti", "Padişahlara nasihat" olarak tanımıştır. Türk aydınları "Kutadgu Bilig" demiştir ve kitabı yüceliğin esası saymışlar. Yusuf Has Hacib "Kutadgu Bilig" eserini 1069-1070 tarihlerinde Balasagun şehrinde yazmaya başlamış ve on sekiz ayda Kaşgar şehrinde bitirmiştir [8, 219]. Eser belli bir anlamda ülkedeki Anayasa fonksiyonundaydı. Eserde devlet yönetimi, ekonomi, sosyal yaşam, asker düzeni, tarım v.s. devlet durumunu güçlendiren özellikler edebi ve felsefi dille anlatılmıştır. Yusuf Has Hacib eserde padişahlarla vezirlerin, Kağan sarayında çalışanlarla elçilerin, askeri yönetenlerle askerlerin, tabiplerle aşçıların, hayvancılık ve tarımla uğraşanların v.s. toplum üyelerinin nitelikleri, eğitim seviyesi, zekası, hukukları ve görevleri nasıl olması gerektiğini tek tek anlatmıştır [9; 2].

Destanın yazılışıyla ilgili yazar böyle demiştir:

"Kuzorda" ülkesi onun yaşadığı mekan,
Soyu kırmızı dilin hüneri!
Doğduğum yerden uzakta,
Bu kitabı şiirle yazıp bitirdim.
Tümünü yazarak, düzenleyerek
Kaşgar ülkesinde şiirle tamamladım [10; 59].

Yusuf Has Hacib "Kutadgu Bilig" didaktik eserini o devirlerde eski adı Kuzorda olan Balasagun şehrinde Güney Kazakistan, Jetisu ve Doğu Türkistan bölgeleri giren Doğu Karahanlı Devleti'nin hükümdarı Buğra-Karahan Abu Ali-Hasan bin Arslan'a hibe etmiştir. Buna memnun olan Buğra-Karahan düşünürün eserine büyük değer vermiş ve şaire "Has Hacib" (yüce vezir) ünvanını vermiş, kendine baş danışman seçmiş. Böylece Yusuf Has Hacib İslam medeniyeti yayılan ülkelerde geniş bir şekilde şöhret kazanmış [6; 161].

Şair "Kutadgu Bilig" eserinde adam nasıl "Has Hacip" olabilir diye bir soru sorar. Sonra kendisi ona net bir şekilde cevap vermeye çalışmıştır.

Ulu Hacib vefalı olsun, ak olsun,
Dindar olsun, adalete yol açsın!...
Soyu asil, merhametli olsun,
Güneşle ayı ülkesini düşünerek batırsın...
"On şey lazımdır Hacib olmak için,
Akıl, güzellik, dil, boy, bilgi, kabiliyet.
Dikkatli göz, kulak, alçakgönül,
Davranış da bunlarla eşittir"
Hacib kanuna bağlıysa,
Devletin önünden kut kapısı açılır [6; 243].

Ulu Has Hacip – Kağan'a tavsiyede bulunan danışman, devlet kanunları ile ülkenin gelenek-göreneklerini yerine getirilmesini gözetleyen adamdır. Bununla birlikte yüce vezir – hazine işlerini yönetene, sarayda çalışan zaanatkarlara padişah adına emreder, elçileri kabul eder, resmi toplantıların kanuna uygun geçmesini kontrol eder, fakirlerle yetimlerin, dulların şikayetlerini dinler, onu Elik Han'a, yani Tabgaç Kara Buğra Han'a iletir [11; 161].

Biz buna bakarak Yusuf Has Hacib'in Kağan sarayında Has Hacib ünvanıyla ne yaptığını ve düşünürün o devre göre derin bilim ve zekaya sahip olduğunu "Kutadgu Bilig" didaktik destanında devletin hukuksal kanunlarını incelemesinden görebiliriz.

Yusuf Has Hacib'in "Kutadgu Bilig" eseri – XI asrdan günümüze kadar gelen Türk Edebiyat'ının ilk klasik eseridir. Büyük bir değere sahip bu eserde Orta Çağlarda yaşayan Türklerin devlet yönetimi, Türk kültür tarihi ve felsefesi de anlatılır. Ancak, "Kutadgu Bilig" eseriyle ilgili günümüze kadar bir tek edebi, dini, siyasi ve felsefi bakımdan dikkate değer araştırmalar yapılmıştır. "Kutadgu Bilig" destanının siyasi-hukuksal ve kültürel anlamı çok büyüktür. Çünkü XI asrda Türk dünyası Arap-Fars medeniyetiyle iletişim kurmaya başladı. Taşlara yazılan ebedi Eski Türk yazısını Arap yazısı bir kenara çekmişti. Yazı dili Fars ve Arap alfabesini esasa alarak yazıldı. Bu sıralarda Yusuf Has Hacib'in Türkçe yazılan didaktik destanı tarihi yenilik idi. Özellikle üzerinde durmamız gerekeni – "Kutadgu Bilig" destanı Orta Çağlarda medeniyeti gelişmiş bir ülke olan Karahanlı Devleti Türklerinin dilinde yazılan ilk Türkçe yazılı eser olmasıydı. Bu hakkında Yusuf Has Hacib böyle demiştir.

"Kitaplar çok Arapça da, Tacikçe de,
Bizim dilde bu tek şimdilik.
Öğren, Türkçe şiirle yazdım
Dua edersen, beni unutmayın" [10; 45].

"Kutadgu Bilig" eseri nazım ve nesir şeklinde yazılan devlet yönetimi ile ilgili siyasi-sosyal bakımdan yazılan kitaptır. Yusuf Has Hacib bu eserde farklı konularla sorunlar hakkında felsefi ve sosyolojik düşünceleriyle nasihatte bulunur. Toplumdaki sınıfların ve kabilenin yapısını, özelliğini, onların yöneticilerinin tarafından yapılan faaliyetlerle görüşleri belirtir. Bununla birlikte Kutadgu Bilig'te şair eski devirlerdeki Doğu kültüründen benzer örnekler vererek devrin yöneticilerine ve devlet işlerinde çalışanlara nasihatlerde bulunur. Devleti yöneten hükümdarlara adaletli yönetim sistemini kurmaları için tavsiyede bulunur, devlet ve sosyal toplumdaki sorunları dikkate alır. Kutadgu Bilig destanı, tanınmış fertlerin halk için yaptığı olumlu faaliyetlerinden örnekler vererek öğüt, nasihatlerde bulunan Doğu ve Batı gelenekleriyle yazılan kitaplardan farklı, özel bir yapıya, büyük bir değere sahip eserdir.

«Kutadgu Bilig» – Türk halklarının ilk klasik eseridir

Günümüze kadar Kutadgu Bilig destanını araştıran bilim adamları eseri Arap-Fars eserlerinin örnekleri ve onların etkisiyle yazılan eser olarak saymışlardır. Eski Türk devri eserlerini bilimsel bakımdan araştıran bilim adamı A.K. Konıratbayev Yusuf Has Hacib'in eserine bir tek Doğu etkisinin olmadığını kanıtlayarak şu görüşlerde bulunmuştu: "Kutadgu Bilig"in dilinde Doğu etkisi, yani Arapça-Farsça sözcükler bulunmuyor diyemiyoruz. Kutadgu Bilig'in dilsel özelliklerini araştıranlar Arap-Fars etkisini abartmıştır diyebiliriz. Araştıranlar kendi görüşlerine destandaki İslamiyet etkisi olarak Arapça-Farsça sözlüğü delil eder. Onlar Arap, Fars, Türk Edebiyatlarını bir tek İslam geleneği çerçevesinde ele almaktadır. Böylece Türk nazımını İslam Edebiyatı'nın üçüncü dili sayarlar. Bu görüşlerin ikisine de itiraz edebilecek kanıtlar vardır. "Kültigin", "Oğuzname", "Dede Korkut Kitabı", "Kutadgu Bilig", "Divan-ı Lügat'it Türk" eserleri bir tek İslam kültürünün eserleri değildir. Çünkü bu edebi yazıların esas konusu din değildir, Türk toplumunun sosyal hayatı, gelenek-görenekleri olduğu hiç şüphesizdir. Bununla birlikte Yusuf Has Hacib Arapça-Farsça sözcükleri gelişigüzel kullanmamakta. Kutadgu Bilig'in yazı dili eski Karluk, Oğuz dilleri örnekleriyle yazılmıştır [10; 73]. Kutadgu Bilig'i 1986 tarihinde ilk defa Kazakça'ya çeviren filoloji uzmanı, Prof. Dr. A.K. Egeubayev destan metninde yaklaşık dört yüz kadar Arapça ve Farsça yabancı kelimelerin olduğunu kanıtlamıştır. Bilim adamı E. Bertels "Kutadgu Bilig" eserini ünlü Doğu ibretnamesi "Kabusname" ile karşılaştırarak Fars Edebiyatına taklitten ortaya çıkmış eser görüşünü savunmaktadır [11;73]. Eski Türk yazı eserlerini araştıran tanınmış bilim adamı İ.V. Stebleva kendi çalışmasında Kutadgu Bilig destanını Arap-Fars nazımını esasa alarak yazılan eser diyerek fikrini savunmaya çalışmıştır: "Türkçe nazımın gelişim süreci – Klasik süreç – doğrudan Arap ve Fars Edebiyatları etkisiyle ortaya çıkmıştır. Erken Klasik dönemin ilk eseri Yusuf Has Hacib'in "Kutadgu Bilig" destanının (XI yy.) İslami yönde gelişmesi doğal olabilir [12; 168]. Ancak biz kendi tarafımızdan "Kutadgu Bilig'e" Arap ve Fars Edebiyatı'nın, kültürünün etkisi büyüktü diyen görüşlerini bilimsel çalışmalarında kanıtlayan tanınmış bilim adamları E. Bertels ve İ.V. Stebleva'nın görüşlerinin temelsiz olduğunu belirtmemiz gerekir. Kutadgu Bilig destanını kendi

bilimsel araştırmalarında inceleyen İstanbul Üniversitesi Dil ve Tarih Fakültesi Profesörü A. Bombaçi'nin belirttiğine göre: "Yusuf Has Hacib'in eseri genelde İslam kültürünün etkisi sayılır. Eserde dini unsurlar, İslam asketizm ideolojisi büyük yer almaktadır". Buna rağmen bilim adamı Türk kültürüyle birlikte İslam kültürünün de Kutadgu Bilig'in önemli temeli sayıldığını belirtmektedir [13; 66]. "Kutadgu Bilig"in Türk kültür tarihindeki yerini araştıran Türkiyeli tanınmış bilim adamı İ. Kafesoğlu ise Eski Türk dünya bilinci anlamı ile Fars anlamı arasında gerçek bir bağlantı olmadığını, eserden herhangi bir Fars etkisini aramanın boşuna bir iş olduğunu belirtmiştir: "Türklerin Kutadgu Bilig ile Farsların Kabusnamesi arasında ortak benzerlikler o kadar çok. Ancak Eski Yunan dünya bilincine göre yazılan Makiavelli'nin kitabından da bu kadar benzerlikleri bulabiliriz" [14; 166].

Türkiye Cumhuriyeti Eskişehir şehrindeki Osmangazi Üniversitesi Prof.Dr. Hasan Hüseyin Adalıoğlu "Kutadgu Bilig siyasetname esasında" bilimsel bildirisinde Kutadgu Bilig'in şüphesiz Türk halklarının ürünü olduğuna dair bilgiler getirmiştir: "Kutadgu Bilig"te Türk folkloruna, atasözlerine, siyasetle kültürüne ait anlamlarla Eski Türk aydınlarının vecizelerine yer verilmiştir. Örneğin, yazar öğüt ederek: "Türk Buyruk ne diyor, dinle" ya da "Ötüken Bey ne diyor, dinle" gibi vecizeleri kullanmaktadır. Eserde Türk Beyi, Ötüken Beyi, Türk Hanı, İlkent Beyi, Yağma Beyi, Üç Ordu Hanı ya da Acun Tutguşı, Acun elçisi, Budın bekçisi, Elçi Bek v.s. vasiyetlerde bulunan eski Türk büyükleri Yusuf Has Hacib'in yaşadığı Karahanlı Devrinin insanlarıdır. Soyu Türk olduğu şüphesiz olan bu hükümdarların o devirlerdeki Türk dünya bilinci ve görüşünü benimseyen fertler olduğu nettir. Bununla birlikte eserde Türklerin efsanevi atası sayılan ve İranlıların Afrasyab dediği Alp Er Tunga'yı Türk halkının güçlü kahramanı ve yüce Türk Beyi olarak anlatması da eserin esas ve felsefi özetini de Türk kültüründen ortaya çıktığını belirtmektedir. O yüzden Kutadgu Bilig'in temelinde ilk önce Türk Devleti'nin iç siyasi yapısı hakkında söylenmektedir. "Kutadgu Bilig"i günümüz Türkçesinde ilk yayınlayan Reşit Rahmeti Arat, Türk kültürü tarihindeki yerini araştıran İbrahim Kafesoğlu, Kutadgu Bilig'e dayanarak Karahanlı Devlet yapısını araştıran Reşat Genç ve Türk Hukuk tarihi bakımından araştıran S. Maksudi Arsal da bu görüşlere katılmaktadır" [15; 241].

"Kutadgu Bilig" destanı Karluk-Karahanlı devri Karluk-Oğuz ya da Oğuz-Kıpçak dillerinde yazılan, saf Türkçe – dünya medeniyeti tarihinden ebedi yer alan Türk halklarının ilk klasik eseri sayılır [16; 141]. Destanda geçen halkın dünya bilinci, sosyal hayatı, eğitimi, özellikle devletle ilgili anlayışları eski Türk geleneklerine göre yazılmıştır. Kutadgu Bilig destanının temeli kutsal Altay ve Sayan dağlarının yamacında atılmıştır. VI asrdaki Büyük Bozkurdaki Türk Kağanlığı Türklerinin siyasi manifestosu olarak yayınlanan Kültigin, Tonyukuk, Bilge Kağan abidelerindeki yazı tarihiyle sıkı bağlantılıdır. Eski Türk devrinden kaynaklanan "Bengü İl" ideolojisinin siyasi-hukuksal temeli Yusuf Has Hacib'in "Kutadgu Bilig" destanında atılmıştır.

Kutadgu Bilig'e diğer kültürlerin etkisi olmamıştı diyemiyoruz. Yusuf Has Hacib'in eserde söylediği kendi sözlerinden veya konuşturduğu büyüklerin sözlerinden İslam dininin etkisi görülmektedir. O yüzden "Kutadgu Bilig"te Türklerin Tengri dünya bilinci ile İslam kültürünün birbiriyle etkisinin neticesini görebiliriz. Kitabın giriş kısmının tümü İslami eserlerin yazılış geleneğine uygun yazılmıştır. Yani, ilk önce Allah'a ve onun elçisi Peygamberimize (a.s.) medih ve onların sahabelerine medihle başlar. Bu eserin İslam temellerine göre yazıldığını gösterir ve Yusuf Has Hacib'in İslam kültürünü iyi bildiğini gösterir:

Yaratan, yetiştiren ve göçüren Rabbım olan
Tanrının adı ile söze başladım.
Kadir ve bir olan Tanrıya çok hamd ve binlerce sena olsun,
Onun için fanilik yoktur...
Bütün bu yaratılmış olanlar ona muhtaçtır,
Muhtaç olmayan yalnız Tanrıdır; onun eşi yoktur! [6; 65].

Yusuf Has Hacib'in destan giriş kısmını Allah'a, peygambere münacatla başlaması o devirlerdeki tarihi, edebi, bilimsel çalışmalara uymasındandır. Kutadgu Bilig'te hayatın geçiciliği, ahiretin ebediliği bahsedilir. Bu dünyayı değil, ahireti çok düşünerek ona hazırlanmayı çok öğüt, nasihat eder. Bu hayata aldanmadan dindar bir hayat yaşamak önerilir. Eserde bu öğütler kahramanların sohbetleriyle iletilmektedir. Burdan şairin hem İslamiyetin değerlerinden yeteri kadar bilgisi olduğunu, hem de inançlı olduğunu öğrenmekteyiz. Orta Çağ devirlerindeki tüm Klasik İslam eserlerinde ilk önce Allah'a medih, Peygamber'e (a.s.) medih ve selamdan sonra padişahlara oda söylenir. Bu düzene göre yazılan "Kutadgu Bilig" klasik geleneğe uygun bir eserdir.

"Kutadgu Bilig"te "kut" kavramı

XI yy. tarihini, siyasi-sosyal çevresini, o devirlerdeki Türk halklarının yaşam tarzını, gelenek-göreneklerini anlatan Orta Çağın en hacimli eseri – "Kutadgu Bilig"te o devirlerde yaşayan Türk halklarının dünya bilinci ve kimliği anlatılmaktadır. Türklerin dünya bilincinin bir bütün olduğuna delil olarak Kutadgu Bilig'te kullanılan siyaset ve kültür terimlerine eşdeğer olan "kut" sözcüğünün yer alması ve bu "kut anlayışının" eserin temeli olması düşüncemizi pekiştirmektedir.

Yusuf Has Hacib Kutadgu Bilig destanını tamamladıktan sonra kitabı Karahanlı Devleti'nin hükümdarı Buğra Karahan Süleyman Arslan oğluna takdim etmiştir. Ve ona atfettiği beyitinde böyle demiştir:

"Ey, Türk kutu, Allah zenginlik, saadet verdi.
İşte, şükret, bin ismini ezberle.
Bu kitaba yazılmış ismi kağanın
Türk kutu, ebedi ismi kaldı" [6; 72].

"Kutadgu Bilig"in kutlu devlet, kutlu toplum oluşturma ideolojisinde kullanılan ku anlayışı Kazakların dünya bilincinde de büyük bir yere sahiptir. Türk bilincinde kut anlamını Eski Türkler eğitim, servet, bilincin olgunlaşması olarak anlamıştır. Günümüzde ise bizim çağdaşlarımız bunu zenginlik, varlık, karnın tokluğu, kaygının yokluğu olarak tanımlar [7; 102]. Türkiyeli bilim adamı İbrahim Kafesoğlu Kutadgu Bilig'in Türk kültüründeki rolünü araştırarak "Kut" kavramını açıklamıştır: "Son seneleri "kut" sözcüğüyle yapılan etimolojik ve semantik araştırmalar bu çevirinin eksik taraflarını göstermektedir. Kaşgarlı Mahmud'un "Divan-ı Lügat'it Türk" eserinde "kut" sözcüğü "devlet", yani "siyasi hakimiyet ve "egemenlik" anlamında verilmiştir". Yani, eserin adı "Kut veren bilgi" yerine "Devlet yönetimi hakkında" dersek kitabın özetine uygun olacağı şüphesizdir" şekinde yeni bilimsel görüşlerini belirtmiştir [14; 32].

Kutadgu Bilig'te devlet yönetimi

Yusuf Has Hacib'in "Kutadgu Bilig" eserinde sembolikleştirilmiş dört kişi vardır. Birincisi, - Adaleti, ikincisi – Mutluluğu, üçüncüsü – Akıl, dördüncüsü – Hayatın sonunu temsil eder. Adaleti temsil eden "Gündoğdu" hükümdardır, mutluluğu temsil eden "Aytoldı" vezirdir, "Aklı" temsil eden "Ögdülmüş" vezirin oğlu, "Hayatın sonunu" temsil eden "Odgurmuş" vezirin akrabası, ağabeyidir [17; 55].

"Kutadgu Bilig" destanı, bu dört kişinin karşılıklı konuşması şeklinde işlenmiştir. "Kutadgu Bilig"i iyilik etmenin faydaları, bilgi ve aklın meziyetleri, devlet, adalet, çocuk terbiyesi, görgü kuralları, doğruluk, insanlık, dostluk ve evlilik gibi konulara değinilmiştir. "Kutadgu Bilig" devlet idaresinin ve sosyal düzenin nasıl olması gerektiğini anlatan büyük bir değere sahip eserdir. Eserde hükümdarlarda olması gereken niteliklerle devleti yönetmenin esasları anlatılır. "Kutadgu Bilig"in yapısı Kağan ve onun çerçevesindekilerle ülkeyi yönetmeyi, yani gelişmiş devletin, büyük fertlerin ve devlet yöneticilerinin nasıl olması gerekli olduğunu söylenen konuşmalardan oluşmaktadır. Eserde konuşulan dört kişilerden biri hükümdar Gündoğdu Elik adaletli, akıllı kağandır. Onu tüm Türk halklarının ve o devirlerdeki güçlü devletlerin hükümdarlarına örnek olarak gösterir. Kutadgu Bilig'in 21. maddesinde Ögdülmüş Elik'e "Beyliğe layık bir beyin nasıl olması gerektiğini söyler" konusunda öğüt verilir:

Beylik için insanın ilk önce asil soydan gelmesi gerekir,
Bey cesur, kahraman, kuvvetli ve pek yürekli olmalıdır...
Beyler bilgi ile halka baş oldular
Akıl ile memleket ve halkın işini gördüler.
Bey adı bilig kelimesi ile ilgilidir,
Biligin lamı giderse, beg adı kalır.
Bey çok akıllı olmalı ve aklın kıymetini bilmelidir,
Bilgili insanın düşmanı çok olur.
Ansızın bir iftiraya uğramaması için,
Beyin bilgili, akıllı ve uyanık olması lazımdır.
Adının iyiye çıkması ve boyanın tutması için,
İyi tavır ve hareket ile binlerce fazilet lazımdır
Tecrübeli, sözünü düşünerek söylemiş olan
Ötüken Beyi ne der, dinle.
Halk için beyin çok seçkin olması lazımdır,

Özü, sözü doğru ve tabiatı güzide olmalıdır.
Bilgili, akıllı, halka muamelesi iyi,
Cömert, gözü tok, ve gönülü zengin olmalıdır. [6; 206]

Gündoğdu Elik Han eserin baş kısmından sonuna kadar vezir, devlet adamları, askerler ve elçilerle insanlık, siyaset ve devlet meseleleri hakkında konuşur. Bu bakımdan "Kutadgu Bilig" siyasi-hukuksal görevi yerine getirmektedir.

"Kutadgu Bilig"te şair eserin ilginç olması için hikayeler, etkili ve anlamlı olması için ünlü şairlerin şiirlerinden parçalar vermiştir. Tarihte adı kalan ünlü padişah, hekim, filozof, şair gibi aydınların konuşmalarından ve tecrübelerinden örnekler sunmuştur. Örneğin, "Kutadgu Bilig"te İran padişahları Anuşirvan ve Ferdevsilerin isimleri ve İskander'in ismi geçmektedir. Bununla birlikte diğer eserlerde de rastladığımız Türklerin efsanevi atası sayılan Farsların Afrasyab dedikleri Alp Er Tunga'nın ismine de "Kutadgu Bilig"te rastlamaktayız.

Eserde devlet yönetimindeki padişaha yardımcı olan vezir ve diğer devlet çalışanlarının görevleri hakkında tavsiyelerde bulunur. Kutadgu Bilig'te Ögdülmüş "Beylere vezir olacak insanın nasıl olması lazım geldiğini söyler" konusunda vezirin önemi ve onun insani vasıfları hakkında bahseder. Kutadgu Bilig'in 29.maddesinde vezir olacak kişinin nasıl olması lazım geldiği söylenerek devleti yöneten padişahlarla vezirlerde bulunması gereken nitelikler böyle anlatılır:

Hiç şüphe yok, bey için vezir çok lüzumludur,
Vezir iyi olursa, bey rahat uyur.
Beylerin yükünü yüklenen vezirdir,
Beyliğin temelini sağlamlaştıran da vezirdir.
Bu işe halk içinde çok temayüz etmiş, seçkin insan lazımdır,
Aklı, gönlü ermeli ve işe yürekten bağlanmalıdır...
Halkı zenginleşir, memleketi de tanzim edilir,
Hazine çoğalır, beyin hayatı saadet içinde geçer.
O bu dünya saadetini elde ettiği gibi, obür dünya saadetine de nail olur,
Uzun uzaman hep devlet ve ikbal içinde yaşar [6;208],

- diye padişahların doğduklarından itibaren Allah'ın merhametinde olacağı, o yüzden onların kutsal olmalarını, beylerinin akıllı, bilinçli, doğru sözlü olmaları gerektiği uzak söylenir. Vezirin asil bir aileden gelmesi, takva sahibi, dürüst olması, akıllı, bilgili, tedbirli, temiz olması, vefalı, zeka ve yumuşak huylu olması şart olduğunu söyler. Bu bakımdan ele alındığında Kutadgu Bilig öğüt, nasihat kitabı sayılır. Bundan sonra katibin, kumandan, kapıcıbaşının, elçilerin, katibi hazinedarın, hizmetkarların vasıfları sıralanmıştır. Devlet hazinesinin korunması, vergi toplama işleri, askeri meselelere önem verme hakkında da tekliflerde bulunur. Toplumdaki çeşitli sınıfların çiftçiler, hayvan yetiştirenler, satıcılar, zenaat erbabı gibi meslekleri savunma ile ilgili kanunlarla kurallar verilmiştir. Kutadgu Bilig'in 58. maddesinde alimler, rüya tabircileri, müneccimler, şairler, çiftçiler, hayvan yetiştirenler, zenaat erbabı, fakirler ile nasıl münasebet edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Türk dünyasının yüce düşünürleri devlet yönetimi ve yönetimdeki doğru düzenin en olumlu yönünün toplumsal ilişkilerin temel alanlarını kanunla düzene getirme olduğunu iyi anlamaktadır. Yusuf Has Hacib – siyasi-sosyal düşünceyle devlet yönetimi işlerini kanunla düzene getirme meselesini ortaya koyan alimlerden biridir [8; 220]. Kutadgu Bilig eserinde devleti olumlu ve adaletli yönetme hakkındaki öğüt, nasihatlerden ayrı siyaseti güzelce öğrenme işleri de anlatılır. Siyasetle birlikte Türk dünya bilincine dayanan siyasi kavramlara da önem verilmiştir. Türklerin devlet yönetimi işlerinde ilk önce kanunun yürürlükte olması önemlidir. Kağanlığın iktidar geleneğindeki adalet kavramını – Kağan'ın veya Han'ın affetmesinden değil, kanunun düzgün, doğru gerçekleşmesinden aramıştır. Buna 716 tarihinde Ötüken'de Kağan seçimi sırasında adaletsizliğe dayanamayan Kültegin'in silahlı isltilayla kanunu bozan Kapağan Kağan'ın danışmanlarını ve yeni seçilen Kağan'ı ölüm cezasına kesmesi örnek olabilir. Türkler kanunu her şeyden üstün saymışlardır[18, 180].

Kutadgu Bilig'in önemi o devirdeki iktidar kavramına değer veren didaktik, yani öğretici eser olarak sayılmasındadır. Bizim bildiğimiz Eski Türklerde iktidar kavramı Kağan'ın Tengri'nin himayesi altında

olmasıyla ilgilidir. O yüzden halk iktidarın Kağanlara Tengri'den verildiğine inanmışlardır. Bilge Kağan abidesinde:

"Tanrı lütfettiği için,
Benim de talihim olduğu için
Kağan olarak tahta çıktım.
Tahta çıktıktan sonra
Yoksul ve fakir olan halkı
Tümüyle bir araya getirdim.
Yoksul halkı zengin ettim,
Az olan halkı çoğalttım.
Tanrı lütfettiği için,
Dört taraftaki halkı alıp kendime bağladım",
- şeklinde ebedi taşa yazmıştır [19; 106].

Eski Türklerin devlet ideolojisinin temel amacı - Büyük Bozkır'da adaletli yönetim ve güçlü bir devlet sistemini oluşturmaktı. "Kutadgu Bilig" eserinin ideolojisinin amacı da insaniyeti esasa alan adaletli bir devlet sistemini oluşturma idi. Türklerin paha biçilmez bu eseri Kağanlar'a ve halka ahlakla siyaseti öğretmek için yazılmıştır ve asrlarca hükümdarlara doğru yolu gösteren eser olmuştur.

SONUÇ

Eserin önemli ideolojisi – devleti düzgün bir şekilde yönetmek için adaletli kanunun olmasıdır. Hükümdar kendi halkını, vatanını seviyorsa o zaman halkı da mutludur. Çünkü Kağanın, hükümdarın hayali bir tek vatanının gelişmesiyle, güvenliğiyle bağlantılıdır. Durum böyle olunca devlet de, Kağan da iyilik bulur, saadet içinde yaşar. Yönetici ile halk arasındaki birlik ve anlayış devleti pekiştirecektir [8; 220].

Eserde ülkedeki, toplumdaki iç düzeni halk amacına, kanunlara göre oluşturma ideolojisi açıkça görülmektedir. Bu ideolojiler temelinde günümüz Kazakistan Cumhuriyeti stratejik ve yasal görevlerini "Kazakistan Cumhuriyeti demokratik, laik, hukuksal ve sosyal devlettir, en değerli hzinesi – insan ve insan hayatı, hukuku ve özgürlüğüdür" kuralına göre gerçekleştirmektedir [20; 6]. Çünkü her halkın kendine has siyasi düşüncesi, siyasi görevi ve amacı vardır. Devletin siyasi yapısında bu manevi etkenler varsa iktidar ile halk arasında uyumlu bağlantılar oluşur. İktidar ve halk devletin kaderiyle ilgili anlarda kendilerine ortak siyasi değerleri kullanabilse yönetim sisteminin faaliyetleri etkili olacak, halk da devleti destekler. Çünkü Anayasada "Devlet iktidarının kaynağı – halktır" [20; 6].

Yusuf Has Hacib halkı üç sosyal gruba ayırtederek zenginlerin, orta sınıfın, fakirlerin özelliklerini belirtmiştir. Halkın güçlü olanı – zenginler, ondan sonrakiler – orta sınıf. Devletin destekçisi orta sınıftır. O yüzden orta sınıftakilerin çoğalmasını, zenginleşmesini devlet hep desteklemelidir. Fakirlere ise merhamet, yardım gerekir. Bu durumlarda iktidar yardımıyla fakirler orta sınıfa geçer. Orta sınıfın zenginleşmesi – devletin zenginleşmesidir. "Kutadgu Bilig" devlet iktidarını kanunla düzene getirmenin yollarını gösterir. Has Hacib'in bu doğrultudaki görüşlerinin önemi ve değeri günümüzde de değerini kaybetmemiştir. Özellikle Yusuf Has Hacib eserindeki ülkedeki kanunların tüm halka hizmet etmesi ve orta sınıfın devletin sosyal desteğine dönüşmesiyle ilgili fikirler günümüz Kazakistan toplumu için çok önemli sayılır. Bu doğrultu – günümüzde "Bengü İl" ideolojisini milli ideoloji olarak sunan Cumhurbaşkanı N.Nazarbayev'ın da stratejik siyasetidir [8; 222].

Karahanlı Devletinde Türklerin "Bengü İl"devlet ideolojisinin siyasi –hukuksal kurallarını hazırlayan Yusuf Has Hacib'in eseri günümüz bağımsız Kazakistan'ın "Bengü İl" milli ideolojisini gerçekleştirmede büyük bir değere sahiptir.

KAYNAKÇA

1. Kazakistan tarihı (köne zamannan büginge deyin). Bes tomdık. I tom. (2012), Almatı, Atamura.
2. SIZDIKOV, Satay (2014), Karlık-Karahan memleketi: sayasi tarihı jane madeni muraları, Astaan, Folyant.
3. KAN G.B., ŞAYAHMETOV N.U. (2012), Kazakistan tarihı: Okulık. Almatı, Almatı kitap.
4. MAHMUD AL-KAŞGARİ (2005), Divan Lugat at-Turk/Perevod, predisloviye i kommentarii M.Auezovoy. Almatı, Daik-Press.
5. SIZDIKOV, Satay (2015), Karahan auletinin handıktarı.// "Mangi El" halıkaralık gılımi-köpşilik tarihi jurnalı, № 1-2

6. Adebi jadigerler. Jıırma tomdık. 5-tom. Jüsip Balasagun. Kuttı Bilik./köne türki tilinen audarıp, algısözi men tüsinikterin jazgan. A.K.Egeubayev (2007), Almatı, Taymas.
7. İSABEKOVA U.K (2011), Orta gasırlardagı türki tilderinin damu tarihı. Astana, Sarıarka.
8. SIZDIKOV S., KANAYEV S., JENİS J (2013), Mangilik El ideyası: kalıptasuı, üş negizi, tarihi sabaktastık. Astana, Folyant.
9. SIZDIKOV, Satay (2014), "Mangilik El" jane Elbası.//Egemen Kazakistan.
10. BALASAGUN, Jüsip (1986), Kuttı Bilik/Köne türki tilinen audargan jane algı sözimen tüsinikterin jazgan Egeubayev A. Almatı, Jazuşı.
11. KONIRATBAYEV, Anuarbek (1991), Köne madeniet jazbaları. Almatı, Kazak universiteti.
12. STEBLEVA, İrina (1976), Poetika drevnetyurkskoy literaturı i ee transformatsya v ranneklassiçeskiy period. Moskva, Nauka.
13. BOMBACİ A (1953), Kutadgu Bilig Hakinda Bazi Mülahazalar, 60. Doğum Yili Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağani, Istanbul, Dil ve Tarih Fakultesi 1953.
14. KAFESOĞLU, İbrahim (1987), Türk Milli Kültürü. İstanbul.
15. ADALİOĞLU, Hasan Hüseyin (2013), Bir Siyasetame olarak «Kutadgu Bilig». - // Selçuk üniversitesi, Türkiyat araştirmalari dergisi. Konya.
16. KELİMBETOV, Nemat (2000), Ejelgi Türki poeziyası jane Kazak adebiyeti bastauları, Astana.
17. Orta gasırlardagı türki oyşıldarı. Jıırma tomdık. 5-tom (2005). Astana, Audarma.
18. TAŞAĞIL, Ahmet (2015), Kök Tanrı'nın Çocukları. İstanbul, Bilge Kültür Sanat.
19. SARTKOCAULI, Karjaubay (2012), Orhon muraları. 2-kitap (tüpnuska, okılımı, tüsiniktemesi), Almatı, Abzal-Ay.
20. Kazakistan Respublikasının Konstitutsyası. 1995.